

Irish Independent eureka

Buaiteoir 2005 – Gradam Domhanda an Léitheora Óig – Cumann Domhanda na Nuachtán (WAN)

Imleabhar 5, Eagrán 5
23ú Deireadh Fómhair 2008

Irish Independent Forlíonadh Eolaíochta do Scoileanna

Spraoi agus Scléip na Samhna

Solas scanrúil

Tá an Fómhar beagnach thart. Is dócha go bhfuil tú ag súil go mór le saoire na Samhna. Is í an tSamhain an fhéile is scanrúla agus is mó spraoi sa bhliain. Cuir do chuid samhlaíochta ag obair - beidh an-chraic agat! Ar an 31ú lá de Dheireadh Fómhair, in Éirinn, gléasann páistí iad féin i gculaith bhréige agus téann siad ó dhoras go doras. Bailíonn siad úlla, cnónna, agus milseáin agus bíonn cóisir acu uaireanta.

Cad a dhéanfaidh tusa Oíche Shamhna?

Tá muintir na hÉireann ag ceiliúradh na Samhna le dhá mhíle bliain anuas. Chuir an tSamhain tús leis an Athbhliain Cheilteach. Ba í an fhéile Cheilteach ba thábhachtaí sa bhliain í. Fadó, d'fhás daoine a gcuid bia féin, agus san Fhómhar, bhain siad na barra agus bhailigh siad isteach dóthain bia don

Gheimhreadh fada fuar. Rinne na Ceiltigh ceiliúradh tar éis na hoibre seo. Ba é deireadh na bliana é agus chuir siad fáilte roimh thús na hAthbhliana. Samhain an t-ainm a thug siad ar an gceiliúradh seo.

Bhí féastaí móra ag na Ceiltigh agus d'ith siad roinnt den bhia a bhí bailithe acu. Thug tinte móra teas agus solas dóibh. B'fhéidir gur imir siad cluichí nó gur inis

siad scéalta. B'fhéidir nach bhfuil mórán difríochta idir ceiliúradh na gCeilteach agus an ceiliúradh a bheidh agatsa le do chairde. An mbeidh tine chnámh agaibh? Nó laindéar gearrtha as puimcín? An mbeidh scéalta scanrúla á n-insint agaibh?

Tá an t-eagrán seo d'Eureka lán le smaointe ar spraoi na Samhna. Bain taitneamh as!

An chreatlach mar chosantóir

Um Shamhain, bíonn creatlacha le feiceáil ar fud na háite – sna siopaí, sna tithe agus fiú, ag siúl na sráideanna Oíche Shamhna. Ná bí buartha. Corp gan fuil gan phutóga (gut) is ea creatlach.

Is cuid an-tábhachtach de do chorp é do chreatlach. Cuireann do chnámha cruth ort.

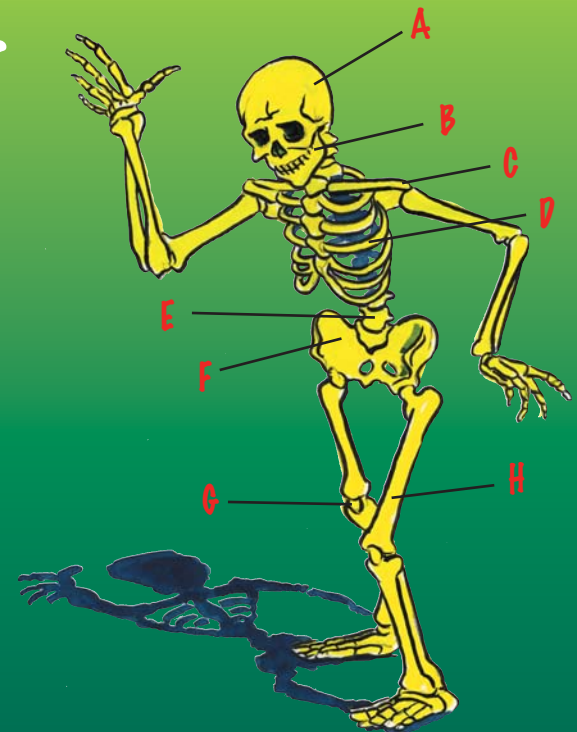
Gan chreatlach, ní bheifeá in ann bogadh. Cosnaíonn do chreatlach baill (parts) thábhachtacha do choirp. Cosnaíonn do bhlaosc d'inchinn; tá na heasnacha (ribs) cosúil le cás (cage) thart ar do chroí agus ar do scamhóga. Cosnaíonn do chnámh droma an corda dromlaigh (spinal cord). Féach ar an bpictiúr. An féidir leat ainm a chur ar na cnámha go léir?

Ceist na gCnámh

Cuir an litir cheart leis an gcnámh:

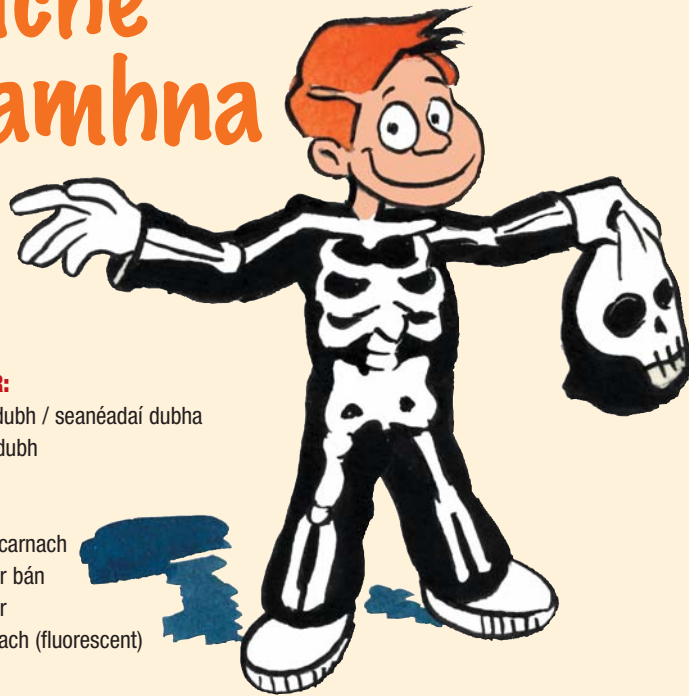
Pláitín glúine	Cnámh droma	Easnacha	Cnámh cromáin
Cnámh ceathrún	Cnámh géill	Blaosc	Dealrachán

Tá na freagraí ar leathanach eile.

Gníomhaíocht

Dear agus déan culaith chreatlaí d'oíche Shamhna

BUNÁBHAI:

- * Éadach dubh / seanéadaí dubha
- * Páipéar dubh
- * Gliú
- * Stáplóir
- * Gliú glioscarnach
- * Cairchlár bán
- * Cairchlár fluaraiseach (fluorescent)
- * Siosúr

TREORACHA:

1. **Fiosraigh** (explore) an chuma a bhíonn ar chreatlach. Cá bhfaighidh tú pictiúir de chreatlach? Tabharfaidh pictiúir cabhair duit na cnámha a chur san áit cheart.
2. **Pleanáil** cad a chaithfidh tú mar chúlra (background) dubh faoi chorp na creatlaí. Bí cinnte go bhfuil tú ábalta bogadh ann. Is féidir masc a dhéanamh do bhlaosc na creatlaí nó bain úsáid as péint aghaidhe.
3. **Déan** an chulaith. Tarraing na cnámha ar an gcairchlár agus gearr amach iad. Greamaigh iad ar na héadaí dubha nó ar an éadach dubh.
4. **Meas** (evaluate) an chulaith. Bain triail aisti. An bhfuil sí compordach? An bhfuil sí scanrúil? An gá duit í a athrú ar aon bhealach?

SMAOINIGH AIR SEO:

An mbeidh éadach agat ar thosach agus ar chúil do chulaithe?

Gníomhaíocht

Cuir cáithníní ar do chraiceann féin

Ar crith le heagla

Is cuid thábhachtach de spraoi na Samhna í an scanradh. Ach an raibh scanradh ort riamh? Ar chuala tú do chroí ag bualadh? An raibh cáithníní (goosebumps) ar do chraiceann? Cuirfidh an gníomhaíocht seo cáithníní ar do chraiceann ach ní chuirfidh sí eagla ort.

BUNÁBHAI:

- * Rí na láimhe (forearm)
- * Ciúb oighir
- * Cleite
- * Péire lámhainní
- * Formhéadaitheoir

TREORACHA:

1. Crap suas do mhuinchille agus imscrúdaigh na ribí bídeacha fionnaidh (hairs) ar rí do láimhe. **Breathnaigh** ar an spás thart orthu le formhéadaitheoir. Déan cur síos ar gach rud a fheiceann tú.
2. Cuir ort na lámhainní. Beir ar an oighear agus cuir le do mhuineál é. An mbraitheann tú crith fuachta (shiver) i gcnámh do dhroma?
3. **Breathnaigh** go géar ar fhionnaidh na láimhe. Cad a thugann tú faoi deara anois? Cén fáth ar tharla sé seo, dar leat?

ARBH EOL DUIT?

Suionn gach ribe fionnaidh i log (pit) beag. **Falacail** (follicle) **fhionnaidh** is ainm don log seo. Bíonn an fhalacail fhionnaidh díreach istigh faoin gcráiceann agus bíonn matáin (muscles) bhídeacha thart timpeall uirthi. Nuair a theannann (tense) na matáin san fhuacht, seasann an ribe suas díreach. Má bhíonn eagla ar chat nó má bhíonn cat fuar, seasann a chuid fionnaidh suas díreach. Tugann sé seo cosaint dó ón bhfuacht. Má cheapann namhaid go bhfuil an cat níos mó, seans maith go mbeidh scanradh uirthi féin freisin, agus go mbaileoidh sí léi!

SMAOINIGH AIR SEO:

An féidir leat cáithníní a chruthú ar do chraiceann ar bhealach eile?
An gá rud fuar a úsáid i gcónaí? (Leid: bain triail as cleite.)

Gníomhaíocht

Sram, Sláthach, Slampa

Um Shamhain, b'fhéidir go mbeadh cead agat meascáin phúscánacha (oozing), bholgánacha, sramacha (slimy) a dhéanamh. Taispeánfaidh an chéad ghníomhaíocht eile duit conas sram (slime) a dhéanamh. Is focail eile ar shram iad sláthach agus slampa.

BUNÁBHAI:

- * 3 chupán gránphlúir (cornflour) – thart ar 300g
- * 200ml uisce (i gcrúiscín)
- * Dath bia glas
- * Babhla chun é a mheascadh ann
- * Spúnóg adhmaid
- * Coimeádán le claibín (m.sh. bosca lóin)

AIRE: Bí cinnte go gcaitheann tú naprún (apron) mar fágfaidh dath bia (food colour) smál (stain) ar do chuid éadaí. Ná hith an sram. Caith sa bhruscar é tar éis dhá lá.

TREORACHA:

1. Cuir cúpla braon den dath bia glas isteach sa chrúiscín uisce.
2. Cuir an gránphlúr sa bhbabhla. Cén chuma atá air? Mothaigh é - cad iad na focail is fearr le cur síos a dhéanamh air?
3. Doirt isteach beagáinín den uisce glas agus measc go maith é.
4. Lean ort a mheascadh go dtí go ramhraíonn (thickens) sé agus go bhfuil sé mar thaos (paste). Cuir isteach breis uisce má theastaíonn uait go mbeadh an sram níos boige.
5. Píoc suas lán do láimhe den sram agus lig dó púscadh (ooze) trí do mhéara. Conas a mhothaíonn sé?
6. Fáisc (squeeze) an sram agus déan cruth éigin as. Cad a tharlaíonn nuair a chuireann tú é ar an mbord?
7. Coinnigh é i gcoimeádán le claibín air. Ba cheart go mbeadh sé ceart go leor ar feadh dhá lá.

ARBH EOL DUIT?

Is ábhar leaisteach, soshinte (stretchy), láidir é sram. Tá sram speisialta toisc gur féidir leis bheith ina leacht (liquid) agus ina sholad (solid). Má chuireann tú é i gcoimeádán, tógfaidh sé cruth an choimeádáin air féin, díreach mar a dhéanann leacht. Ach is féidir leat breith air le do lámha agus é a phiocadh suas ar nós solaid.

SMAOINIGH AIR SEO:

1. Conas is féidir leat do shram a shíneadh níos faide?
2. Conas is féidir leat a chinntiú nach mbeidh do shram ina leacht?

Cóisir na Samhna

An mbeidh tú ag dul amach ag bailiú úll agus cnónna? Agus nuair a fhillfidh tú le do mhála lán le rudaí deasa le hithe an mbeidh cóisir agat? Ar imir tú 'Áladh (bobbing) ar Úlla' riamh? Is mór an spraoi é um Shamhain. Is cosúil gur tosaigh daoine ag imirt an chluiche seo i Ré na Rómhánach chun onóir a thabhairt do Phomona, **bandia** Rómhánach na dtorthaí agus na gcrann. Chun an cluiche a imirt, cuir úlla ar snámh (floating) i mbáisín uisce. Caithfidh tú breith ar an úll gan do lámha a úsáid. Níl sé éasca! Ar smaoinigh tú riamh cén fáth a bhfanann úlla ar snámh san uisce? Bíonn úlla cuíosach trom. Bain triail as an gcéad ghníomhaíocht eile chun fáil amach cad iad na torthaí a fhanann ar snámh agus cad iad na torthaí a théann faoi uisce.

Gníomhaíocht

Ar bharr nó go bun?

Cé aige a bhfuil an ceart?

BUNÁBHAI:

- * Mealbhacán
- * Oráiste
- * Teascán (segment) oráiste
- * Fionchaor
- * Buicéad uisce

TREORACHA:

1. **Tuar** cé acu toradh nó píosa de thoradh a fhanfaidh ar snámh nó a rachaidh faoin uisce.
2. **Taifead** do thuairtha.
3. Cuir na torthaí / píosa de thoradh san uisce, ceann ar cheann (na biodh aon stuif bán ar an toradh).
4. **Taifead** cad a tharlaíonn.
5. An raibh an ceart agat?

SMAOINIGH AIR SEO:

Pléigh le do chairde agus le do mhúinteoir cén fáth ar fhan roinnt de na torthaí ar snámh agus a ndeachaigh torthaí eile faoin uisce. B'fhéidir go mbeidh ort torthaí a ghearradh chun teacht ar cén fáth. (Tá míniú le fáil ar leathanach eile).

A. Biaosc; B. Gnámh géill; C. Dealrachán; D. Easnacha; E. Gnámh droma; F. Gnámh cromáin; G. Pláitín glúine; H. Gnámh ceathrún.

Freagraí ar Cheist na gGnámh

Tinte cnámh

I rith fhéile na Samhna fadó, rinne **draoithe** (druids) tinte ollmhóra. Dhóigh na Ceiltigh barra agus ainmhithe ar na tinte seo mar íobairtí (sacrifices) do na déithe Ceilteacha. Chaith daoine cnámha na mbó maraithe ar na tinte freisin. Seo é an fáth a nglaoimid 'tinte cnámh' ar na tinte seo. An mbeidh tine chnámh ar lasadh in aice le do theach? An bhfaca tú daoine amuigh ag bailiú **breosla** (fuel) do thine chnámh?

Tá trí rud i gceist i dtine - **breosla**, **teas** agus **ocsaigin** (san aer). Gan na trí rud seo, ní lasfaidh tine. Tugann daoine **triantán na tine** air seo. Tá breis eolais le fáil sa chéad ghníomhaíocht eile.

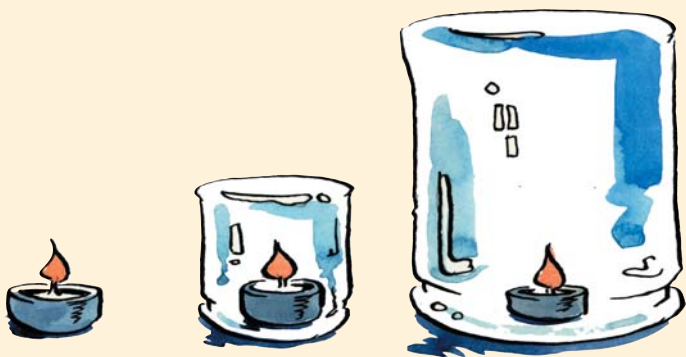
Bí cúramach, bí aireach um Shamhain

Tá súil againn anseo in Eureka go mbainfidh tú an-sult as saoire na Samhna ach iarraimid ort bheith aireach. Má tá tú amuigh sa dorchadas, bí cinnte go mbeidh éadaí geala nó solas ort. Bí an-chúramach má tá tú in aice le tine chnámh nó le tinte ealaíne (fireworks) – tá dainséir ag baint leo. Gortaíonn tinte ealaíne daoine ag an am seo den bhliain i gcónaí.

Gníomhaíocht

Rás na Lasracha

Ní dhófaidh tine gan **ocsaigin** (aer). Uaireanta, séideann daoine ar na lasracha (flames) sa tinteán (fireplace) mura bhfuil an tine ag lasadh go láidir. Leis an aer breise, lasann an tine go láidir. Taispeánfaidh an ghníomhaíocht seo duit go bhfuil gá le haer chun tine a lasadh.

BUNABHAIR:

- * 3 choinneal bheaga ('tealights')
- * Próca mór
- * Próca beag
- * Cipíní solais

AIRE: Bí an-chúramach nuair atá tú ag lasadh coinne. Ná crom do cheann os cionn na coinne.

TREORACHA:

1. Cuir na trí choinneal in áit shábháilte.
2. Go cúramach, las na trí choinneal.
3. Cuir an próca mór os cionn coinne amháin, cuir an próca beag os cionn na gcoinne eile agus fág an tríú coinneal gan chlúdach. Cuir na prócaí orthu ag an am céanna. Cén fáth a bhfuil sé seo tábhachtach, dar leat?
4. **Breathnaigh** – cé acu coinneal is faide a dhóinn?
5. Dhóigh coinneal amháin níos faide ná na cinn eile. Cén fáth?

Ar bharr nó go bun – míniú

Ní fhanann rudaí ar snámh díreach toisc go bhfuil siad beag nó mór; ar an gcaoi chéanna, ní théann rudaí faoin uisce díreach toisc go bhfuil siad beag nó mór. Tá gráinne gainimh an-bheag ach rachaidh sé go bun an uisce. Níl baint ag meáchan an ruda leis an gceist ach oiread. Tá roinnt bonn (coins) an-éadrom ach rachaidh siad go bun. Tá píosa (foil) scragall alúmanaim (scragall cistine) an-éadrom ach fanfaidh sé ar snámh.

Má tá aer taobh istigh de rud, cabhróidh sé leis fanacht ar snámh. Má ghearrann tú úll, mealbhacán nó oráiste iomlán, feicfidh tú go bhfuil spásanna ann ina bhfuil aer. Mar sin, fanann mealbhacán, úll agus oráiste ar snámh. Níl aer taobh istigh de fhionchaora nó de theascán oráiste agus mar sin, téann siad go bun.

eureka

Foilsíonn an Irish Independent Eureka, i gcomhar leis an Ionad Oideachas Eolaíochta ag Coláiste Phádraig, Droim Conrach, BÁC 9, le tacaíocht ón gComhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta.

eureka

TAIGHDE & TÉACS:
Paula Kilfeather, Cliona Murphy,
Fiachra Ó Brolcháin & Janet Varley.

AISTRIÚCHÁN: Bairbre Ní Ógáin
EAGARTHÓIR: John Walshe
DEARADH: Smart Design
SCRÍOBH CHUIG:
Debbie Brennan, Eureka, Irish Independent,
27-32 Sráid Thalbóid,
BÁC 1.

LÍNE DO CHUSTAIMÉIRÍ:
Tel: 023 32879

CUIR RÍOMHPHOST CHUIG:
eureka@unison.independent.ie
www.independent.ie/eureka